

TAPASZTALATOK A 100 ÉVVEL EZELEŐTTI ÚN. SPANYOLNÁTHA-JÁRVÁNY KEZELÉSÉRŐL

Az emberiség történetét meg lehetne írni természeti katasztrófák és járványok sorozataként vagy alternatívaként mint természeti katasztrófák és járványok sorozatát. Bár, ez alapján egy végtelen tragédiának is tűnhetne történelmünk, ez roppant negatív, s talán nem is teljesen igazságos megközelítés és kép lenne. Látni kell, hogy az emberiség mégiscsak túlélte ezeket a kihívásokat, ha úgy tetszik legyőzte valamennyit. De mindezekből számos olyan tapasztalatot is levontak, amelyek – mint azt látni fogjuk – évszázadokon átívelően szerzett és levont tapasztalatok.

1. A spanyolnátha eredete

Jelen tanulmányunk fókuszában a közkeletűen spanyolnáthának, vagy sok esetben grippnek nevezett betegség és annak elterjedése, illetve az ellene való védekezés áll. Első lépésként érdemes tisztázni, hogy milyen típusú betegségről is beszélhetünk. Ez a kór a H1N1 típusú madárinfluenza egyik, különösen agresszív változata volt. A betegség madárról sertésbe, majd onnan az emberi szervezetbe jut be. A vírus a tüdőt támadja meg, és a megfertőzött tüdősejtek eredményezik az immunrendszer egyfajta túlzott stimulációját, ami aztán magát a tüdőszövetet pusztítja el. Nem beleveszve az orvosi részletekbe, de ennek következtében a betegek légzése megnehezül, és adott esetben fulladás is lehet a folyamat vége.

Második tisztázandó kérdés: a betegség neve. Honnan jött a név, hogy spanyolnátha/influenza? A járvány 1918-ban, az I. világháború idején tört ki. S mint a későbbiekben látni fogjuk, sok szerv tudta, hogy „van valamilyen járvány”, de az erről való tájékoztatást, vagy egyáltalán a gondolat felvetését, hogy járvány van, a katonai cenzúra egyszerűen nem engedte – sem az antant, sem pedig a Központi Hatalmak országaiban. Azonban Spanyolország semleges volt, így ott a sajtó jóval szabadabban tudott működni. Érdemes megjegyezni, hogy pont Spanyolország volt az a hely, ahol soha nem hívták a betegséget spanyolnáthának.¹ Az újságok szabadon számoltak be nem csak a járvány pusztá létéről, hanem annak hatásairól, de például címlapon hozta a spanyol sajtó, hogy XIII. Alfonz spanyol király is súlyos beteg, illetve hogy csak magában Madridban 80000 fertőzött van.²

Ugyanakkor a Madridban dolgozó külföldi újságírók innentől kezdve a betegséget és Spanyolországot összekötötték. Egy 1918. június 2-i madridi „Spanyol járvány” címmel küldött tudósításában a The Times of London újságírója több mint 100 000 „ismeretlen betegségű” madridi áldozatáról számolt be, amelynek lefolyása „egyértelműen markáns

¹ Porras-Gallo Maria-Isabel, Davis A, Ryan (eds.): The Spanish Influenza Pandemic of 1918-1919: Perspectives from the Iberian Peninsula and the Americas. Rochester Studies in Medical History. 30. University of Rochester Press, 2014. 51. o.

² En Madrid Hay 80000 Atacados, El Sol, 1918. május 28., 1.

jellegű”, de ez a cikk még nem utalt egyértelműen a „spanyol influenzára”.³ Alig három héttel később, 1918. június 25-én a The Times azonban már arról számolt be, hogy ezeket a megbetegedéseket „ma mindenki a spanyol influenzának gondolja”.⁴

A cenzúra olyan hatékonyan működött az antant államokban is, hogy a spanyol egészségügyi tisztviselők egyszerűen nem tudták, hogy a szomszédos országok is érintettek a vírustól. Egy spanyol tisztviselő 1918 októberében az Amerikai Orvosi Szövetség folyóiratának küldött madridi levélben ekképpen tiltakozott: „...meglepőde értesültünk arról, hogy a betegség más országokban is pusztít, és hogy az ottani emberek „spanyol gripnek” nevezik. ... És miért spanyol? ... ez a járvány nem Spanyolországban született, és ezt történelmi igazolásként kell rögzíteni.”

A járvány jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint hogy hányan estek áldozatul neki. Az 1918-1920 között időszakban a korabeli világ lakosságának 3-5%-át érintette, s a halottak száma – a legvisszafogottabb számítások és becslések szerint is – 27-50 millió fő között van, s ennek is döntő része, 20-21 millió fő 1918-1919-ben halt meg. Egyes kutatók azonban mindösszesen 70 millióra teszik az áldozatok számát. Érdekes itt is rögzíteni: ezen betegség esetén is több hullámról beszélhetünk, amelyek közül az első nem sokban különbözött a szezonális influenzától (1918 tavasza-nyara), míg a második hulláma (1918 második fele) követelte a legtöbb áldozatot, míg a harmadik (1919) és negyedik hullámok (1920) megint sokkal kevesebb áldozatot követeltek.

A nagy különbséget a fentebb említett két szélső érték között számos tényező magyarázza: 1) a korabeli statisztikák sem lehettek pontosak (l.: polgárháborús Oroszország, vagy olyan országok, ahol nem volt precíz halotti anyakönyvezési rendszer, például: India), 2) sokszor nem voltak teljesen biztosak abban, hogy mi volt a halál oka, illetve 3) ha valaki a betegség okozta egyéb szövődményekben hunyt el, akkor mit tekintsenek a halál „valódi” okának.

Még ha az alsó értékét is nézzük az áldozatoknak, akkor is érdemes összevetést tenni az I. világháborús áldozati számokkal. A különböző kimutatások, veszteséglisták szerint a Központi Hatalmak 3,3 millió katonát és mintegy 8,3 millió civil halottat veszítettek, addig az Antant 5 millió katonát és 13 millió civil áldozatot (ebben benne vannak az 1917 óta tartó oroszországi polgárháború áldozatai is!). Vagyis a két oldal katonai veszteségei kevesebbek voltak négy hosszú háborús év után, mint a járvány áldozatainak száma.⁵

A „spanyol nátha” elterjedése Európában

A járvány kezdetét, vagyis az első diagnosztizált beteget az orvostörténelem hagyományosan 1918. március 4-éhez kötik. Ekkor történt ugyanis, hogy Albert Gitchell, az Egyesült Államok hadseregének szakácsánál észlelték a spanyolnátha tüneteit, az amerikai Kansas állambeli Camp Funston táborban. Ugyanakkor ma már tudjuk, hogy ez előtte is voltak dokumentált esetek az USA-ban. Már 1918 januárjában megfigyelték a betegséget a szintén kansasi Haskell megyében. Erről Loring Miner, a helyi háziorvos figyelmeztette is az US Public Health Service tudományos folyóiratának, a Public Health Reports szerkesztőit. Azonban semmi sem történt, nem lehet tudni mi lett a felhívás sorsa. Amit azonban biztosan

³ The Spanish Epidemic, The Times, 2. June 1918.

⁴ The Spanish Influenza: A Sufferer 's Symptoms, The Times, 25 June 1918.

⁵ Forrás: <https://honvedelem.hu/hatter/multidezo/tiz-kevesbe-kozismert-teny-az-első-világhaboruro.html> (Letöltés ideje: 2021.08.08.)

állíthatunk, hogy a funstoni táborban a március 4-ei első esetét követő néhány napon belül mintegy 522 katona jelentett betegséget. Amiről szintén rendelkezünk konkrét adatokkal, hogy legkésőbb 1918. március 11-éig a vírus elérte a New York-ot is, nevezetesen annak Queens nevű negyedét.⁶

Itt érdemes megállni egy gondolat erejéig az események láncolatának bemutatásában. Talán nem csak utólagos tudástöbblet generálja azt a kérdést, hogy a fentebbi információk ismeretében mit tettek az amerikai hatóságok a járvány megakadályozásának érdekében. A válasz roppant rövid és egyszerű: semmit. Később ugyan komoly bírálatokat kaptak megelőző intézkedések elmulasztásáért, de akkora már a járvány globális méreteket öltött.⁷

Az Egyesült Államok ugyan formálisan 1917. április 6-án belépett az első világháborúba, és júniusban megérkeztek az első amerikai katonák is az öreg kontinensre. Hadműveletekbe pedig csak októberben avatkoztak be. Ugyanakkor tudni lehetett, hogy amerikai katonák tömegesen csak 1918 elején fognak megérkezni Európába.

Mindezekkel az eseményekkel párhuzamosan a betegség gyorsan elterjedt Camp Funstonból, s csakhamar a hadsereg más táboraiiban is regisztráltak betegeket. Nem lehetett kérdés, hogy az egyre nagyobb számban behajózó amerikai katonák behozzák a járványt előbb Franciaországba, majd jó eséllyel az egész kontinensre. 1918 áprilisában már Brest kikötővárosában – ide érkeztek meg jórészt az amerikai csapatok – is diagnosztizáltak betegeket.⁸

A betegség inntől kezdve feltartóztathatatlan volt, s csakhamar járványos méreteket öltött. Előbb „csak” a francia kikötővárosokban, majd nagyjából április végére elérte a nyugati frontot is.⁹ Ezután terjedése „csak” felgyorsult: elterjedt Franciaország többi részén, átkerült Nagy-Britanniába, a szintén szövetséges Olaszországra, majd a semleges Spanyolországba is. 1918 májusában a járvány már elérte Breslaut (ma: Wrocław, Lengyelország) és Odesszát (ma: Ukrajna).¹⁰ Vagyis alig egy bő hónappal az első diagnosztizált nyugat-franciaországi eset után a vírus már feltűnt az akkori Német Császárság keleti részén, vélelmezhetően megjelent egész Németországban is.

A breszt-litovszki békeszerződés aláírása után (1918. március 3.) Németország az orosz hadifoglyokat elkezdte szabadon bocsátani, akik így aztán a saját hazájukba maguk vitték haza a betegséget.¹¹ Az oroszországi helyzetet csak súlyosbította a polgárháborúba bekapcsolódó intervenciós csapatok megjelenése, akik szintén „segítettek” a járványnak a terjedésben. 1918 májusában a vírus elérte Észak-Afrikát, Indiát és Japánt, és valószínűleg körbejárta a világot, hiszen 1918 áprilisában Délkelet-Ázsiában regisztráltak eseteket¹², júniusban pedig Kínában számoltak be járványról¹³, júliusban pedig elérte Ausztráliát is.¹⁴

⁶ Forrás: <https://untapedcities.com/2020/03/17/how-nyc-survived-the-1918-spanish-flu-pandemic/> (Letöltés ideje: 2021. augusztus 8.)

⁷ Billings M: *The 1918 Influenza Pandemic*, Virology at Stanford University, 1997.

⁸ Spinney Laura - Rider, Pale: *The Spanish flu of 1918 and how it changed the world*. London: Vintage. 2018. 38.o.

⁹ Uo. 36. o.

¹⁰ Uo.

¹¹ *The Memoirs of Herbert Hoover: Years of Adventure, 1874–1920*, New York: Macmillan Company. 1951. 496. és Willis F., Edward: *Herbert Hoover and the Russian Prisoners of World War I: A Study in Diplomacy and Relief, 1918-1919*, Stanford: Stanford University Press. 1951. pp. viii, 67.

¹² Spinney – Rider: i.m. 37. o.

¹³ *Queer Epidemic Sweeps North China, Banks, and Silk Stores in Peking Closed*, *The New York Times*, June 1. 1918.

¹⁴ Spinney - Rider: i.m. 37. o.

Csak érdekesség, hogy pont az európai fegyverszünet aláírásának napján (1918. november 11.) tört ki a járvány Limában és Nairoiban.

Bár, mint írtuk, az első hullám még viszonylag kisebb amplitúdójú volt, mint a második, de így is zavart okozott nem csak a hátszágban, hanem a frontokon is. A különböző jelentések szerint a francia csapatok háromnegyede, a brit erők fele és több mint 900 000 német katona beteg lett ezen időszakban. A háború a végéhez közeledett már 1918 nyarán, a hátszági lakosság legyengült szervezettel és egyre növekvő ellátási gondokkal várta a jövőt, a háború végét.

Talán érdemes újfent feltenni a kérdést: a hivatalos szervek – legyenek azok katonaiak vagy polgáriak – mit tettek akár a katonák, akár a civil lakosság tájékoztatása vagy védelme érdekében. A válasz újfent rövid és egyszerű: semmit. A vélt vagy valós katonai célok tiltották, hogy a járványról akárcsak egy szó is essék, a katonai cenzúra pedig ilyen értelemben eredményesen működött. A spanyolnátha elleni tényleges fellépések csak a fegyverszünet megkötése után kezdődtek. Ezen módszerek közül a a legbevetettebb volt a szájmazk használata, különösen a nyilvános terekben, így például a tömegközlekedésben, utcákon stb.. Azt azonban érdemes rögzíteni, hogy a kontinentális Európában nem lett általános szabály a maszk viselete, szemben az USA-val. A másik a szigorú karantén szabályok bevezetése és foganatosítása – különösen kórházak és iskolák esetében. S a harmadik, a különböző korabeli légtisztító eszközök és szűrők használata volt.

A spanyolnátha-járvány Magyarországon

A spanyolnátha járványt természetesen Magyarország sem kerülhette el. Mindezzel azonban egy olyan időszakban kellett szembenéznie az országnak, amikor is 1918-ban még az Osztrák-Magyar Monarchia részeként aktív résztvevője az I. világháborúnak, majd pedig az összeomlás hónapjai okozta kihívásokkal kellene, kellett volna megküzdeni. A háborús összeomlás, az egymást váltó kormányok, az általános politikai és gazdasági bizonytalanság közepette a járvány, annak tombolása szinte csak egy újabb megoldandó, de nem biztos, hogy megoldható probléma volt.

Ha megnézzük a magyar minisztertanácsi jegyzőkönyveket, akkor azokban nem találunk olyan napirendi pontot, amely a világjárvánnyal foglalkozna, a védekezésre adna megoldási javaslatokat, de legalábbis instrukciókat. A háború alatt nyilván a katonai cenzúra nem engedte, hogy ezzel a kérdéssel nyíltan foglalkozzanak. Kérdés ugyanakkor, hogy a magyarországi lapok mégis hogyan írhattak a kórról...? „...titokzatos, igen kellemetlen, de nem túlságosan veszedelmes betegség hozzánk is el fog látogatni.”¹⁵ Az Est lap Basch Imre főorvost szólaltatta meg az új kórral kapcsolatban, aki szerint „enyhe lefolyású, teljesen veszélytelen baj a spanyol betegség”. Ez vélemény annak fényében különösen annak fényében elgondolkodtató, hogy Az Est előző napi száma sokkal tragikusabb képet fest a spanyol betegségről....¹⁶ Jellemző, hogy 1918 nyarán a vita nem a betegség terjedésének esetleges megakadályozásáról szólt, hanem hogy ez egy új betegség vagy csak egy régeinek adtak új nevet. A magyar orvosok általában egyet értettek abban, hogy a spanyol kór ellen a hagyományos módszerekkel lehet és kell védekezni.

S mialatt az Központi Hatalmak elvesztették a háborút, 1918 őszén Magyarországon is tetőzött a spanyolnátha járvány. Bár ezzel sokáig sem a sajtó, sem pedig

¹⁵ Budapesti Hírlap, 1918. július 2.

¹⁶ A spanyol járvány Bécsbe érkezett, Az Est, 1918. július 3.

az illetékes szakszervek nem voltak hajlandók szembenézni. Szeptember végén még így írtak a spanyol nátha helyzetéről: „Bár a betegség enyhe és normális lefolyású, mégis szükségessé vált egy-két iskola bezárása. Sajnos, a közönség körében a spanyol betegségről téves nézetek alakultak ki, mert nagy a hajlandóság, hogy haláleseteket, amelyeket például tüdőgyulladás okozott, a spanyolnátha rovására írnak, holott a két betegségnek egymáshoz semmi köze, legfeljebb annyi, hogy mindkettő magas lázzal kezdődik.”¹⁷

A helyzet azonban a következő pár hétben alapvetően megváltozott, s ezzel párhuzamosan a magyar sajtóban – mind az országosban, mind a helyiben – egyre több cikk jelent meg a spanyolnátháról: „..... egy Molnár Ilona nevű kis cselédleány, miközben kórházat keresett, rosszul lett az utcán. A rendőr telefonon értesítette a mentőket”. Ám a mentők, mivel „járványos betegről” volt szó, „nem vállalkoztak a leány elszállítására”. A rendőr ezután a fertőtlenítő intézetet hívta. „Közben eltelt egy jó óra s [...] pontban félhatkor telefonon hívta az esethez a fertőtlenítő intézet embereit. Ezek – a székesfőváros szegény cselédjére – csak félkilenc órakor jelentek meg a helyszínen. Közben a szegény cseléd kinlódott, vergődött, állapota mindig rosszabb lett s éppen akkorra, mire a fertőtlenítő intézet kocsija odaérkezett, hogy elszállítja, tüdőgyulladással kapcsolatos szívgyengeség állott be és a leány rövid agónia után villamos kocsik csengése között szívszélhűtésben meghalt.”¹⁸

A végrehajtó hatalmat gyakorló Nemzeti Tanács érzekelte a járvány okozta problémát, de hatalmát jól jellemzi, hogy lényegében csak a főváros viszonylatában adott utasítást: „...tekintettel Budapest rossz egészségügyi viszonyaira, az uralkodó spanyol járványra, minden közegészségügyi, kórházi, katonai egészségügyi és köztisztasági munkás, orvos, ápoló folytassa a munkát és tartsa kötelességének, hogy munkájával támogassa a Nemzeti Tanácsot.”¹⁹

A helyzet súlyosbodását a Belügyminisztérium is érzekelte, s a 127530/1918. BM. eln. számú körrendeletben, A spanyol betegségnek nevezett fertőző baj elleni védekezés címen adott utasítást a közigazgatási egységeknek a legfontosabb teendők tárgyában: „Felhívom alispán/polgármester urat, utasítsa az alárendelt hatóságokat, hogy a közterek, nyilvános helyiségek, közlekedési eszközök tisztaságát hathatós ellenőrzéssel biztosítsák, továbbá a népesség egészségi állapotát gondos figyelemmel kísérjék, a betegek orvosi ellátásáról és szükség szerint kórházi elhelyezésükről gondoskodjanak. Végül felhívom, hogy ha e fertőző betegség iskolában jelentkezik, minden indokolt esetben legalább 5 napra a tanítást szüntesse be.”²⁰

Azt kell mondanunk, hogy a rendeletben adott lehetőségeket a különböző szintű közigazgatási vezetők kihasználták, de azt is jegyezzük meg: az orvosok jelentékeny része is igen szigorú intézkedéseket követelt 1918 októberében – novemberében. Hosszan lehetne hozni a példákat, de itt most csak a kecskeméti polgármesternek írt levelet idézem: „Polgármester úr! Miután a városunkban uralkodó spanyoljárvány úgy kiterjedés, mint súlyosság tekintetében növekedőben van, a halálozást a múlt hónapban közel 100 halálesettel megszorította és ebben a hónapban is már a spanyol betegségben elhaltak száma a mai napig megközelíti a negyvenet, miből annak nagy súlyosságára is következtethetünk; az iskoláknak pedig úgy az összes népiskolákáknak, mint pedig az összes felsőbb iskoláknak november 11-től további bezárását december hó 1-ig javaslom.

¹⁷ Orvosi értekezlet a spanyolnátha ügyében. Pesti Hírlap, 1918. szeptember 24.

¹⁸ A spanyol betegség, Friss Újság, 1918. október 9.

¹⁹ A közegészségügy érdekében, Népszava, 1918. november 1.

²⁰ Belügyi Közlöny 1918/42. 1363–1364.

*Együttal van szerencsém jelenteni, hogy a halálozás a pusztákon spanyol betegségben majdnem még egyszer annyi, mint a városban. Az iskola bezárást a pusztai iskolákra is kiterjesztendőnek tartom.*²¹

Pécs polgármestere, Nendtvich Andor 1918. október 1-én „Védekezés a spanyolnátha ellen” címen hirdetményt adott ki, amelyben gyakorlati tanácsokat adott a város polgárainak, úgy mint: ahol sok ember van aránylag kis helyen összezsúfolva (színházakban, templomokban, kávéházakban, vendéglőkben, gyűléseken, a tömegközlekedési eszközökön) ott gyorsan terjed a járvány; minden túlszűfolt helyiséget kerüljük; többször naponta mossuk meg kezünket; náthás beteggel érintkezésben volt minden tárgyat fertőtlenítsük; betegek látogatás mellőzendő.²²

A források alapján az a kép rajzolódik ki, hogy a helyi közigazgatás, a helyi tisztiorvosokkal és rendőrtisztviselőkkel karöltve, de a lakossággal együttműködve tudta legyűrni a spanyolnátha járvány ezen súlyos, második hullámát. 1919 elején már a legtöbb településen arról számolnak be, hogy a járvány erősen visszaszorulóban van, már-már megszűnt.

Az I. világháború alatti és utáni spanyolnáthajárvány esetén sokáig a titkolódzás, az elhallgatás és a cenzúra dominált a politika részéről. Ugyanakkor a korabeli sajtó rendszeresen cikkezett róla, s amikor már szabad volt róla beszélni, akkor vezető hír volt a járvánnyal kapcsolatos minden intézkedés, és természetesen rémhír is. A bevezetett korlátozó intézkedések jó része visszaköszönt a koronavírus járvány idején is, de számos közülük – például a karantén intézménye – a történelem folyamán már számos alkalommal bizonyította hatékonyságát. Elmondható, hogy a közigazgatási, orvosi és rendészeti szervek együttműködésének is köszönhető volt, hogy a járvány legsúlyosabb szakasza nem évekig, hanem „csak” hónapokig tartott.

²¹ Magyar Nemzeti Levéltár BKML IV. 1910/a. 1802. eln./1918. (Idézi: Gyenesei József: Spanyolnátha járvány Kecskeméten 1918-ban. Forrás: https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_16_7#_ftn16 (Letöltés ideje: 2021.08.08.)

²² Pécsi spanyolnátha kontra koronavírus. Forrás: https://regipecs.blog.hu/2020/08/01/pecsi_spanyol_natha_kontra_koronavirus (Letöltés ideje: 2021.08.08.)